

BOLALAR PSIXIKASINING RIVOJLANISHI

Akramova Laylo

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Bola psixikasining rivojlanishi o'ta murakkab va qaramaqarshiliklarga ega bo'lgan prosesdir, har qanday boshqa rivojlanishdagi kabi, bunda ham miqdor o'zgarishlari sifat o'zgarishlariga, o'tishlarga, "sakarashlar"ga olib keladi. Masalan, bolada so'z boyligining asta-sekin ortib borishi tilning Grammatik qurilishini egallashga, ayrim xatti-harakatlar va yurish-turishlarning ko'p marta takrorlanishi esa shaxsda muayyan ko'nikma, odat, qat'iy xususiyatlar kabilarning shakllanishi bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: metod, psixologik hodisa, materializm, metodologiya, ontogenez, irsiyat.

Bolalarning yoshoga muvofiq rivojlanishini o'rganish ishlarida psixologlar oldida bolalar psixikasining rivojlanishini tekshirish metodlarini, ularning yoshiga xos xususiyatlarini aniqlash metodlarini ishlab chiqishdek yana muhim bir vazifa turadi. Har bir fanda o'z predmetining mazmuniga qarab, bir qancha metodlar qo'llaniladi.

Zarur bo'lgan faktlarni qidirish, ularning sodir bo'lish sabablarini aniqlash va isbotlash ilmiy tekshirish metodlari vositasida bajariladi. Bu narsani ta'kidlab o'tish kerakki, barcha fanlarning yagona metodi dialektik materializm metodologiyasidir. Barcha fanlarning xususiy metodlari shu metodologiyaga asoslanadi.

Bolalar psixik hayotiga oid qonuniyatlarni o'rganuvchi bolalar psixologiyasi ham dialektik materializm metodologiyasiga asoslanadi va boshqa hodisalarga nisbatan o'rganilishi ancha qiyin bo'lgan nozik psixologik hodisalarning asli mohiyatiga ilmiy asosda bilib olishi mumkin bo'lgan bir narsa deb qaraydi.

Dialektik materializm prinsiplariga asoslangan bolalar psixologiyasi murakkab aks ettirishdan iborat bo'lgan sub'ektiv hodisalarni ularning ob'ektiv sabablari bilan birgalikda, ya'ni tirik materiyaning eng murakkab turi bo'lgan miyadagi fiziologik proseslar hamda kishining butun psixikasi, ongida aks etadigan jamiyatning moddiy negizi, undagi konkret ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar bilan birgalikda o'rganadi.

Bolalar psixologiyasi murakkab psixik taraqqiyot qonuniyatlarini o'rganishda determinizm, ya'ni narsa va hodisalarning sababiy bog'liqligi prinsipiga asoslanadi.

Ma'lumki, bolalar psixologiyasi va pedagogic psixologiya umumiy psixologiyaning asosiy metodlaridan foydalanadi. Umumiy psixologiyaning asosiy metodlari kuzatish va eksperiment metodlardir.

Bulardan tashqari, bir qancha yordamchi metodlar ham bor (suhbat metodi, faoliyat mahsullarini o'rganish metodi, anketa metodi va boshqalar). Modellashtirish metodi. Model o'rganilayotgan biron psixik hodisalarning yasama andozasi hisoblanadi. Boshqa metodlardan modellashtirish metodining farqi shundaki, bu metod yordamida ayrim psixik proseslar bevosita emas, balki bivosita ya'ni model yoki vosita bilan o'rganiladi. Biroq psixik prosesning (ko'rsh, eshitish, taktil sezgilari kabi) modelini yuzaga keltirish uchun shu psixik proses haqida chuqur va to'la bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi. Shuning uchun modelning mukammal va adekvat (ya'ni o'rganilayotgan 6 ob'ektga nihoyatda o'xshash) bo'lishi ko'p jihatdan o'rganilayotgan psixik proses haqidagi bilimlar darajasiga bog'liqdir.

Bola psixikasining rivojlanishi o'ta murakkab va qaramaqarshiliklarga ega bo'lgan prosesdir, har qanday boshqa rivojlanishdagi kabi, bunda ham miqdor o'zgarishlari sifat o'zgarishlariga, o'tishlarga, "sakrashlar"ga olib keladi.

Masalan, bolada so'z boyligining asta-sekin ortib borishi tilning Grammatik qurilishini egallashga, ayrim xatti-harakatlar va yurish-turishlarning ko'p marta takrorlanishi esa shaxsda muayyan ko'nikma, odat, qat'iy xususiyatlar kabilarning shakllanishi bilan yakunlanadi. Bola psixikasi rivojlanishining eng umumiy qonuniyatlariga, birinchidan izchillik integratsiyasini, ya'ni bolaning dastlabki tarqoq psixik holatlarini shaxsning barqaror psixik xislatlariga, muayyan hodisalarga nisbatan ayrim-ayrim qarashlarni yaxlit dunyoqarashga birlashtirish; ikkinchidan, bola shaxsidagi ayrim proseslar, funksiyalar va xislatlarning notekis rivojlanishining; uchinchidan, ba'zi funksiyalar kamchiliklarni boshqa funksiyalar bilan to'ldirilishini (kompensatsiya) ta'minlovchi plastiklikni kiritish mumkin. Bola psixikasining integratsiyasi, masalan, alohida predmet va hodisalarni to'liq idrok qilish asosida kuzatuvchanlikning, ayrim mehnat topshiriqlarini mehruhabbat bilan bajarish asosida mehnatsevarlikning shakllanishiga yaqqol namoyon bo'ladi.

Psixika rivojlanishining notekisligi hayotning hamma davrlarida sodir bo'lish mumkin. Masalan, maktabgacha yoshda ayniqsa nutq, o'smirlik yoshida bilishga qiziqish, ilk yigitlik yoshlarda mantiqiy (logik) tafakkur va hokazolar jadallik bilan rivojlana boradi. Qator psixologlar aniqlashiga ko'ra, bola psixikasi rivojlanishida asosiy ichki harakatlantiruvchi kuchlar avvalo quyidagilar hisoblanadi: eski, ya'ni allaqachonlar erishilgan imkoniyatlar bilan yangi ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatlar; eski va yangi xulq shakllari o'rtasidagi ziddiyatlar; real hayotning mazmuni va uning bola ongida aks etish shakllari o'rtasidagi ziddiyat. 7 Sanab o'tilgan ziddiyatlar ustida qisqacha to'xtalib, misollar keltiraylik.

Endigina tug'ilgan bola yangi qo'zg'atkichlarga nisbatan orientirovka reaksiyalariga ega bo'ladi. Mana shularning fiziologik asosida keyinchalik qiziquvchanlik, bilishga qiziqish, o'zi uchun ma'lum bo'lgan hamma narsalarni shaxsiy faoliyat doirasida qo'shishga intilish kabi xislatlar rivojlanib boradi. Bolaning yurishturishlari va xatti-harakatlari, odatda

dastlab taqlidiy xarakterda bo'ladi, ya'ni u kattalarning xatti-harakatlari va yurish-turishlaridan nusxa ko'chiradi. Shunday qilib, bolaning psixik rivojlanishi bu shaxsda mavjud bo'lgan proseslar va xususiyatlarning takomillashuvi. Shuningdek, ular asosida yangi, yanada yuksakroq sifatlar va xususiyatlarning shakllanishidir. Psixikaning rivojlanishi shaxs aktivligi, ya'ni bolaning faoliyati protsesida ijtimoiy muhit va tarbiyaning hal qiluvchi ta'sirida sodir bo'ladi. Psixikaning rivojlanishi to'qtovsiz yuzaga keladigan ichki ziddiyatlarning hal qilinishi tariqasida sodir bo'ladi. Yukak nerv faoliyatining tipii va temperament xususiyatlari naslga utishi mumkin. Lekin tarbiyaga karab, yuksak nerv faoliyati (temperament) ning bir tipii asosida xarakterning turli belgilari xosil bulishi mumkin. Irsiyatning kobilyatlarga daxli bor. Xosil bulgan kobilyatlar emas, balki bulgusi kobilyatlarning shart sharoiti yoki, anatomik fiziologik kurtaklari naslga utadi. Ammo kurtaklarning uzi kobilyatga aylana olmaydi. Kurtaklarni bulik yaxshi donga uxshatish mumkin. Don yaramas tuprokka tushganda kukarmasdan chirib ketishi mumkin. Ijtimoiy – tarixiy sharoit va tarbiya sharoiti nokulay bulsa, kurtaklar kobilyatga aylanmay kolishi mumkin. Yukorida aytilganlaridan kuyidagi xulosalarni chikaramiz:

1. Irsiyat takdirni belgilaydigan kuch emas;

2. Irsiyat beetibor koldirilmay xisobga olinishi lozim;

3. Irsiyatning u yoki bu kurinishlari ijtimoiy tarixiy xayot sharoitiga, bolalarni ukitish va tarbiyalash sharoitiga boglik. Bolalarning usib kamolga etishini xarakatga keltiruvchi ikkinchi kuch (faktor) ijtimoiy muxitdir. (Muxit) tushunchasi ikki ma'noda ishlatiladi. Keng ma'nodagi (muxit) suzidan insoniyatning butun xayot sharoiti: tabiiy geografik va ijtimoiy tarixiy sharoiti tushuniladi. Tor ma'nodagi 'muxit' suzidan kupincha oilaviy turmush sharoiti, tevarak-atrofdagi ijtimoiy xayot tushuniladi. Shunday kilib, ijtimoiy muxit bolalar psixikasining tarakiy etishiga ta'sir kursatadi, lekin muxit uzgarmaydigan bir narsa emas. Jamiyat xayotining 8 ijtimoiy – tarixiy sharoiti uzgargan sari, bola yashayotgan ijtimoiy muxit xam uzgarib boradi. Shaxsdagi barcha psixik xususiyatlarning, ijodiy aktivligining rivojlanish manba'lari uning tevarak-atrofidagi ijtimoiy muxitda, jamiyatdadir.

Odamning psixik xususiyatlari uning xayoti davomida, ya'ni ontogenetik tarzda yuzaga keladi; bu xususiyatlarning tarkib topishi va rivojlanishida odamning ijtimoiy tajribasi uning xayot va faoliyat sharoitlari, talim vatarbiya etakchi, xal kiluvchi rol uynaydi, deb urgatadi. Muxit keng ma'noda olganda ma'lum maksadga karatilgan ta'lim va tarbiya azaldan berilgan genetik jixatdan kat'iy belgilangan nimanidir namoyon kilish uchun sharoitgina bulib kolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkip toptiradi. Ikkinchidan, psixikaning rivojlanishi okibat natijada tashki sharoitlarga, tashki ta'surotlarga boglikdir.

Lekin bu rivojlanishini bevosita tashki sharoitdan va tashki vaziyatdan keltirib chikarib bulmaydi. Uchinchidan, odam aktiv mavjudot sifatida uzi xam ongli ravishda uz shaxsini uzgartirishni, ya'nit uz-uzini tarbiyalash bilan shugillanishi mumkin. Manna shu yukorida bayon kilingan xama fikrlardan shunday xulosa chikarish mumkinki, bir xil tashki sharoit, bir xil muxit, turli bolalarga, usmirlarga yigit va kizlarga turlichata'sir kursatishi mumkin. Psixik tarakkiyotning faktorlari, shu jumladan, ta'lim va tarbiya sharoitlari xilma-xil va kup kirralidir. Biz yukorida aytib utganimizdek, bu faktor va sharoitlar turli bolalarga turlicha ta'sir kilishi mumkin.

Oxirida shunday xulosa chikarish mumkinki, odamning (bolalarning, ukuvchining) sotsial tashkil topgan va stumullashtirilgan faoliyati uning psixik rivojlanishining asosi, vositasi xamda sharoitidir. Tabiiy xususiyatlar tarakkiyotni xarakatga keltiruvchi kuch emasligiga karamay, psixik tarakkiyotga ma'lum darajada ta'sir kursatadi. Birinchidan, tabiiy xususiyatlar psixik xususiyatlar tarakkiyotining turli rollarini va ususllarini belgilab beradi. Inson nerv sitemalarining xususiyatlari uz-uzicha shaxsning xech kanday psixik xususiyatlarini belgilamaydi.

Xech bir normal bola dadil yoki kurkok, irodali yoki irodasiz, mexnatsevar yoki yalkov, intizomli yoki intizomsiz bulib tugulmaydi. Agarda tarbiya tugri tashkil kilinsa, nerv sistemasining istalgan tipii asosida xarakterning bircha ijtimoiy xislatlarini xosil kilish mumkin. Ikkinchidan, tabiiy xususiyatlar odamning biror soxada erishgan yutuklari darajasiga xam ta'sir kilishi mumkin.

Masalan, kobiliyat kurtaklarida tugma individual farqlar buladi. Shu sababli ba'zi odamlar boshka odamlardan ma'lum bir faoliyatni egallash imkoniyati jixatidan ustun turishlari va shuning bilan bir paytda bir faoliyat turini egallash imkoniyati jixatidan esa ulardan ojjizlik kilishlari mumkin. Muxit, ta'lim-tarbiya va tegishli mashk miya tuzilishining organik jixatdan etilishiga yordam beradi. Shuning uchun, masalan, biz akliy rivojlanish xakida gapirganimizda, bu jarayonni miyaning biologik jixatdan etilishi bilan chambarchas boglangan xolda sodir buladi, deb xisoblaymiz. Uz davrida burjua psixologi V.Shtern: ta'lim psixik rivojlanishning orkasidan boradi va unga moslashadi degan fikrni olga surgan edi.

Bu fikrga karama-karshi, maxur sovet psixologi L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning etakchilik roli bor degan koidani birinchi bulib ilgari surdiva uni: ta'lim rivojlanishidan oldinda boradi va uni uz orkasidhan ergashtirib boradi, deb anik fikr ifodalab berdi.

Yukorida bayon kilingan birinchi fikrga muvofik ta'lim fakat rivojlanish tomonidan erishilgan narsalardan foydalanadi. Shuning uchun akliy jixatdan etilish jarayoniga aralashmaslik, unga xalakit burmaslik, balki ta'lim uchun imkoniyat etilguncha chidam

bilan passiv kutib turish kerak. Xozirgi zamon mashxur shvetsariya olimi J.Piajening nazariyasi ana shunday. J.Piajening fikricha, bolaning va maktab ukuvchisining akliy usishi uzining ichki konunlari asosida rivojlana borib, sifat jixatidan uziga xo sbir kator genetik boskichlarni bosib utadi. Ta'lim bu akliy etilish jarayoni fakat bir kadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga kobildir, lekin u akliy jixatdan etilish jarayoniga xech kanday muxim ta'sir kursata olmaydi. Demak, ta'lim rivojlanish konunlariga buysunishi kerak. Masalan, bolada mantikiy, opebrati tafakkur etilmay turib, uni mantikiy fikr yuritishga urgatish bema'nilikdir. Tap'limning turli boskichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlar pishib etiladigan ma'lum yoshigi kat'iy boglikligi ana shunday kelib chikadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Voxidov M.'Bolalar psixologiyasi'. Toshkent. 1974 y.
2. Elkonin D.B. Detskaya psixologiya. M.: 1985g.
3. Muxina V.S. Detskaya psixologiya. M.: 1985g.
4. Nishonova Z.T 'bolalar psixodiagnostikasi' Toshkent. 1998 y.
5. G`oziev E.G., Mamatov M.M. va boshqalar 'O`spirin psixologiyasi' Toshkent D.U 1992
6. G`oziev E.G., Utanov B. 'Xamkorlik psixologiyasi' Toshkent ToshDU 1992
7. G`oziev E. Ruhieva X.O. 'Metodicheskie rekomendatsii po psixologii vo`sshey shkolo` dlya slushiteley F.N.K.' Toshkent ToshDU 1990.

